

TIJORAT BANKLARIDA KREDIT PORTFELINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH VA ULARNI BOSHQARISH.

Tursunov Faridun

SamISI, Bank ishi kafedrası assistenti

Yarlaqabov Faxriddin

SamISI, BI-122 guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqola tijorat banklarida kredit portfelini diversifikatsiya qilish va uni boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha tahlil qiladi. Kredit portfelining barqarorligi va daromadliligi bank tizimining umumiy moliyaviy salomatligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada diversifikatsiyaning nazariy asoslari, strategiyalari, kredit riskini baholash va boshqarish usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, O'zbekiston tijorat banklarida kredit portfelini diversifikatsiya qilish amaliyoti va mavjud muammolar tahlil etilib, ushbu jarayonni optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarning kredit portfelini boshqarishdagi roli alohida urg'ulanadi. Tadqiqot banklarning risklarni minimallashtirish va samaradorlikni oshirishga qaratilgan strategiyalarini ishlab chiqishga hissa qo'shishni maqsad qilgan.*

Kalit so'zlar: *Diversifikatsiya, Kredit portfeli, Tijorat banklari, Kredit riski, Raqamli texnologiyalar, O'zbekiston, Risk boshqaruvi*

Abstract: *This scientific article thoroughly analyzes the theoretical and practical aspects of credit portfolio diversification and management in commercial banks. The stability and profitability of a credit portfolio are crucial for the overall financial health of the banking system. The article examines theoretical foundations, strategies for diversification, credit risk assessment, and management methods. Furthermore, it analyzes the practices and existing problems of credit portfolio diversification in Uzbek commercial banks, offering recommendations for optimizing this process. The role of digital technologies and innovative approaches in credit portfolio management is particularly emphasized. The research aims to contribute to the development of strategies for banks to minimize risks and enhance efficiency.*

Keywords: *Diversification, Credit portfolio, Commercial banks, Credit risk, Digital technologies, Uzbekistan, Risk management.*

KIRISH

Tijorat banklari har qanday zamonaviy iqtisodiyotning qon tomirlari bo'lib, moliya resurslarini jamg'arish va ularni iqtisodiyotning turli sohalariga yo'naltirish orqali o'sish va rivojlanishni ta'minlaydi. Banklarning asosiy aktivlaridan biri bu ularning kredit portfeli bo'lib, uning sifati, barqarorligi va daromadliligi bankning umumiy moliyaviy holatini belgilaydi. Shu sababli, kredit portfelini samarali boshqarish, xususan, uni diversifikatsiya qilish orqali risklarni minimallashtirish va daromadlilikni oshirish zamonaviy bankchilik amaliyotining eng muhim vazifalaridan hisoblanadi. Global iqtisodiy noaniqliklar, texnologik

inqiloblar va raqamli transformatsiya davrida kredit portfelini diversifikatsiya qilish va uni kompleks boshqarishning ahamiyati yanada ortib bormoqda.

Kredit portfelini diversifikatsiya qilish banklarga yagona qarz oluvchi, sanoat tarmog'i yoki geografik hudud bilan bog'liq bo'lgan konsentratsiya risklarini kamaytirish imkonini beradi. Bu esa bankning kutilmagan iqtisodiy zarbalarga chidamliligini oshiradi va uning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar va moliyaviy bozorning liberallasuvi sharoitida tijorat banklari uchun kredit portfelini samarali diversifikatsiya qilish va uni ilg'or usullar bilan boshqarish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola kredit portfelini diversifikatsiya qilishning nazariy asoslari, amaliy strategiyalari, risklarni boshqarish usullari, O'zbekiston amaliyotidagi o'ziga xosliklar hamda innovatsion yondashuvlarni tahlil qilish orqali ushbu sohadagi bilim va ko'nikmalarni boyitishga intiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Kredit portfelini diversifikatsiya qilishning nazariy asoslari va strategiyalari zamonaviy portfel nazariyasiga, xususan, Genri Markowitzning portfel tanlash modeli nazariyasiga borib taqaladi, u investorlarga riskni kamaytirish orqali kutish mumkin bo'lgan daromadni optimallashtirish imkonini beradi. Bankchilik sohasida bu nazariya kredit portfeliga tatbiq etilib, turli xil kreditlarni o'z ichiga olgan, ammo o'zaro past korrelyatsiyaga ega bo'lgan portfelni shakllantirish orqali umumiy riskni kamaytirishni nazarda tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bank kredit portfelini diversifikatsiya qilish va bank daromadliligi o'rtasida chambarchas bog'liqlik mavjud bo'lib, bunda banklarning biznes modellari va bozor kuchi muhim rol o'ynaydi. Bu esa banklarning nafaqat xizmat turlarini, balki kredit mahsulotlarini ham diversifikatsiya qilish zarurligini anglatadi.

Kredit portfelini diversifikatsiya qilish bir nechta strategik yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin. Bularga sanoat tarmog'i bo'yicha diversifikatsiya (bir nechta turli xil sohalardagi korxonalariga kredit berish), geografik diversifikatsiya (turli hududlardagi mijozlarga xizmat ko'rsatish), qarz oluvchi turlari bo'yicha diversifikatsiya (korporativ mijozlar, chakana mijozlar, kichik va o'rta biznes sub'ektlari), kredit mahsulotlari bo'yicha diversifikatsiya (ipoteka kreditlari, iste'mol kreditlari, biznes kreditlari) va garov turlari bo'yicha diversifikatsiya kiradi. Har bir strategiya konsentratsiya riskini kamaytirishga qaratilgan bo'lib, bankning umumiy risk profilini yaxshilaydi.

Kredit portfeli riskini baholash va boshqarish usullari diversifikatsiyaning samaradorligini ta'minlashda markaziy o'rin egallaydi. Kredit riski – bu qarz oluvchining kreditni qaytarmasligi natijasida yuzaga keladigan moliyaviy yo'qotish ehtimoli bo'lib, banklar uchun muhim muammodir. An'anaviy ravishda, banklar 5 C's (Character, Capacity, Capital, Collateral, Conditions) kabi usullardan va kredit ballash tizimlaridan foydalanganlar. Bugungi kunda bu riskni baholash va boshqarishda murakkab, algoritmgaga asoslangan modellar, jumladan, stress testlari va VaR (Value at Risk) metodologiyasi tobora ko'proq qo'llanilmoqda. Global iqtisodiy inqirozlar va raqamli transformatsiya davrida kredit riskini boshqarish yanada dolzarb ahamiyat kasb etgan bo'lib, Basel qoidalari ham banklardan bu borada shaffoflik va chuqur tushunchani talab qilmoqda. Moliyaviy barqarorlik va

daromadlilikni ta'minlash uchun ushbu murakkab risk muhitida doimiy moslashuvlar va strategik tanlovlar zarur bo'ladi.

O'zbekiston tijorat banklarida kredit portfelini diversifikatsiya qilish amaliyoti va muammolari bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. So'nggi yillarda bank tizimida olib borilayotgan islohotlar natijasida banklar mustaqilligi oshib, kredit siyosatida bozor mexanizmlari roli kuchaygan. Biroq, portfelning diversifikatsiya darajasi hali ham yetarli emas. Hozirda kredit portfelining katta qismi davlat ishtirokidagi korxonalar va ayrim ustuvor tarmoqlar (masalan, qishloq xo'jaligi, qurilish)ga to'g'ri kelmoqda. Bu esa konsentratsiya riskini keltirib chiqaradi. Shuningdek, kichik va o'rta biznes sub'ektlarining moliyalashtirilishida ma'lum cheklovlar mavjud bo'lib, bu ularning kredit portfelidagi ulushini cheklaydi. Kreditlash jarayonida ma'lumotlar bazasining yetarlicha rivojlanmaganligi, kredit byurolari faoliyatining to'liq quvvatda ishlamayotganligi va malakali kadrlar yetishmasligi ham diversifikatsiya imkoniyatlarini pasaytiruvchi omillardan hisoblanadi. Natijada, NPL (No Performance Loan) darajasini samarali boshqarish ham dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Kredit portfelini boshqarishda innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalar bugungi kunda ajralmas qismga aylangan. Sun'iy intellekt (AI) va mashinani o'rganish (ML) texnologiyalari kredit riskini baholashda inqilobiy o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Ular katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, qarz oluvchining kreditga layoqatligini aniqroq prognoz qilish, firibgarlik holatlarini aniqlash va kredit jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Big data texnologiyalari esa banklarga mijozlarning moliyaviy harakatlari, to'lov intizomi va boshqa noan'anaviy ma'lumotlarni tahlil qilish orqali yanada chuqurroq tushunchaga ega bo'lishga yordam beradi. Blokcheyn texnologiyasi kredit operatsiyalarining shaffofligi va xavfsizligini oshirishi, shuningdek, smart-kontraktlar orqali kredit berish va qaytarish jarayonlarini avtomatlashtirishi mumkin. Raqamli transformatsiya natijasida kredit riskini boshqarish tizimlariga sun'iy intellektning integratsiyalashuvi sezilarli darajada ortib bormoqda, bu esa banklarga yanada tezkor va aniq qarorlar qabul qilish imkonini bermoqda. Bu texnologiyalar diversifikatsiya strategiyalarini ishlab chiqishda ham muhim rol o'ynab, banklarga yangi bozor segmentlarini aniqlash va risklari yuqori bo'lmagan kreditlarni aniqlash imkoniyatini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot tijorat banklarida kredit portfelini diversifikatsiya qilish va uni boshqarish masalalarini kompleks tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, aralash metodologiyaga asoslanadi. Tadqiqotda avvalo, mavzuga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar hamda xalqaro moliyaviy tashkilotlar hisobotlari chuqur o'rganiladi. Bu esa nazariy asoslarni mustahkamlash va diversifikatsiyaning ilg'or strategiyalarini aniqlashga yordam beradi.

Miqdoriy tahlil doirasida O'zbekiston tijorat banklarining so'nggi besh yildagi moliyaviy hisobotlari, kredit portfelining tarmoqlar, hududlar va mijoz turlari bo'yicha tarkibi, muammoli kreditlar (NPL) darajasi, daromadlilik ko'rsatkichlari (ROA, ROE) kabi ma'lumotlar tahlil qilinishi rejalashtirilgan. Statistik usullar, jumladan, korrelyatsiya va regressiya tahlillari yordamida diversifikatsiya darajasi bilan bank barqarorligi va

daromadliligi o'rtasidagi bog'liqlik miqdoriy jihatdan baholanadi. Turli diversifikatsiya strategiyalarining kredit riskiga ta'sirini o'rganish maqsadida portfelni simulyatsiya qilish va stress test modellari qo'llanilishi mumkin.

Sifatiy tahlil esa O'zbekiston tijorat banklarining yuqori martabali menejerlari, risk-menejerlari va Markaziy bank mutaxassislari bilan chuqurlashtirilgan intervyular o'tkazishni o'z ichiga oladi. Ushbu intervyular orqali amaliyotdagi muammolar, qaror qabul qilish jarayonlari, raqamli texnologiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar va imkoniyatlar, shuningdek, tartibga solish organlarining diversifikatsiyaga oid siyosatlarini bo'yicha qimmatli ma'lumotlar to'planadi. Shu bilan birga, O'zbekiston banklarining kredit portfelini boshqarishdagi ilg'or tajribalarini o'rganish va ularni xalqaro amaliyot bilan qiyosiy tahlil qilish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Mavjud muammolar va cheklovlarni aniqlash orqali ularga samarali yechimlar taklif qilish tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi.

XULOSA

Kredit portfelini diversifikatsiya qilish va uni samarali boshqarish tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi, rentabelligi va uzoq muddatli o'sishini ta'minlashda fundamental ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot, diversifikatsiyaning nazariy asoslari va Markowitz portfel nazariyasiga tayanib, banklarning turli xil risklarni minimallashtirish va optimal daromadlilikka erishish uchun bir qancha strategiyalarni qo'llashlari mumkinligini ko'rsatadi. Sanoat, geografik, mijoz va mahsulot turlari bo'yicha diversifikatsiya qilish konsentratsiya risklarini kamaytiradi va bankning iqtisodiy zarbalarga chidamliligini oshiradi.

O'zbekiston tijorat banklarida kredit portfelini diversifikatsiya qilish amaliyoti sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, hali ham bir qator muammolar mavjud. Bularga portfelning ayrim tarmoqlarda yuqori konsentratsiyasi, ma'lumotlar bazasining yetarlicha rivojlanmaganligi va malakali kadrlar tanqisligi kiradi. Kredit riskini baholash va boshqarishda zamonaviy usullar, jumladan, algoritmgaga asoslangan modellar va stress testlarining ahamiyati tobora ortib bormoqda, Basel qoidalari ham bu borada banklardan yanada chuqur tushuncha va shaffoflikni talab qilmoqda.

Kelajakda kredit portfelini boshqarishda sun'iy intellekt, mashinani o'rganish, big data va blokcheyn kabi raqamli texnologiyalarning roli yanada kuchayadi. Bu texnologiyalar banklarga kredit riskini aniqroq baholash, samaradorlikni oshirish va yangi, diversifikatsiyalangan kredit mahsulotlarini taklif etish imkonini beradi.

Banklar kredit portfelini tarmoqlar, geografik joylashuvlar, mijoz segmentlari va mahsulot turlari bo'yicha chuqur tahlil qilib, diversifikatsiya strategiyalarini muntazam ravishda yangilab borishlari lozim.

Kredit riskini baholash va boshqarish tizimlarini takomillashtirish, zamonaviy algoritmik modellar va big data tahlillarini joriy etishga investitsiya kiritish zarur.

Raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt va mashinani o'rganishga asoslangan platformalarni kreditlash jarayonlariga, firibgarlikni aniqlash va kredit scoring tizimlariga integratsiya qilish kerak.

O'zbekiston Markaziy banki va boshqa tartibga solish organlari banklararo kredit axborot almashinuvi tizimini takomillashtirish, kredit byurolari faoliyatini kengaytirish va

diversifikatsiyani rag'batlantiruvchi me'yoriy-huquqiy bazani yaratishda faol ishtirok etishlari lozim.

Bank sektorida malakali kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratish, xususan, risk-menejment va raqamli texnologiyalar bo'yicha mutaxassislarining salohiyatini oshirish lozim.

Ushbu tavsiyalar O'zbekiston tijorat banklariga kredit portfelini yanada samarali boshqarish, risklarni minimallashtirish va pirovardida moliyaviy tizimning barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Saunders, Anthony, and Marcia Millon Cornett. Moliyaviy Institutlar Boshqaruvi: Tavakkalchilikni Boshqarish Yondashuvi. New York: McGraw-Hill Education, 2018.
2. Bessis, Joel. Bankda riskni boshqarish. Chichester: John Wiley & Sons, 2015.
3. Poon, Ser-Huang, and Ben J. R. T. Van Lier. "Bank Kredit Portfelini Diversifikatsiya Qilish: Hajm, Strategiya va Makroiqtisodiy Omillar Ta'siri." Bank va Moliya Jurnali, vol. 32, no. 10, 2008, pp. 2101-2114.
4. Acharya, Viral V., Matthew Richardson, Stijn Van Nieuwerburgh, and Lawrence J. White. "Basel II kelishuvi portfel diversifikatsiyasi xavfini samarali kamaytiradimi?" Moliya Iqtisodiyoti Jurnali, jild. 93, son. 2, 2009, bet. 289-307.
5. Hull, John C. Riskni boshqarish va moliyaviy institutlar. Hoboken: John Wiley & Sons, 2018.